

A MEZŐGAZDASÁGI JELLEGŰ IPARI ÉPÍTÉSZET EMLÉKEI. MALMOK

(Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Tudományos Közleményei III. kötet, 3. szám
Bpest, 1957. 118 l.)

A malom a középkor univerzális gépe volt. Emberi, állati erővel, vízkerékkel, szelvtorlával hajtott változatai nemcsak gabonaörlésre, hanem különböző ipari munkafolyamatok energiaforrásául is szolgáltak. A malom története tehát a középkori technológia legérdekesebb, legjelentősebb fejezete; a feudalizmus korában egy ország technikai fejlettségét leginkább malmain mérhetjük le.

A malom magyarországi történetéről viszonylag sokat írtak, többnyire a néprajz-tudomány művelői (Lambrecht, Bátky, Madarassy, Kiss Lajos, Szabó Kálmán); a történészek részéről a sokoldalú Takács Sándor nyúlt hozzá a kérdéshez. A malom magyarországi fejlődéstörténete azonban még koránt sincs tisztázva, bár ennek szükségességére Hajnal István többször felhívta a figyelmet. Pongrácz Pál munkája sem a végleges szintézis igényével készült, de figyelmet érdemlő előrelépést jelent nemcsak a kutatásban, hanem az összefoglaló áttekintés előkészítésében is. A témát ugyan a gabonaörlő szerkezetekre szűkíti le, de a malmoknak, mint energiagépnek minden változatára kiterjeszkedik. Áttekintve a gabonaörlés történetét, a fejlődés fontosabb kronológiai és technológiai állomásaira is rámutat. A szakirodalom mellett levéltári forrásanyagot is használ. Ismereti a magyarországi malomfajtákat, az állati, illetve emberi energiával hajtott száraz (járgányos), típró és taposó malmokat, s különös előszeretettel a szélmalomokat.

A tanulmány főérdeme a technológiai leírás, mely a technikai kérdésekben járatan történészek kezébe adja a malmokra vonatkozó (többnyire szükségsvú) források megértésének kulcsát. Ebben a tekintetben a vízimalmok ismertetése lehetne bővebb is, mert a szerző világosan kifejti ugyan az egyes malomtípusok technikai elveit, de nem tér ki a szerkezet alkatrészeire olyan részletesen, mint a száraz- és szélmalomnál. Ez pedig hasznos volna, mert pl. a XVI—XVII. századi malomleltárak egyes tételeinek értelmezése csak az apró részletek ismeretében válik lehetségessé. Az a segítség azonban, melyet a tanulmány a történészeknek nyújt, még így is igen jelentős. A szerkezeteket és működési elveket szemléltető ábrák még világosabbá teszik a technológiai leírást. Külön értéket jelent egyes tárgyi emlékek műszaki leírása és képük közlése. Egészében véve tehát a szerző jó tájékozódást nyújt a malmoknak Magyarországon előforduló típusairól s azoknak nemzetközi összefüggéseiről.

Elismerést érdemel a szerzőnek az az erőfeszítése, hogy adatokkal illusztrálja a malom fejlődéstörténetét. Nem az ő hibája, hogy ez csak részben sikerült. A malmokra vonatkozó hatalmas, nagyrészt még feltáratlan forrásanyag elsősorban történészekre vár, hogy azt — a technikai szakemberek segítségével — feldolgozzák. Ennek egyik előfeltételét éppen ez a könyv teremtette meg. Ami a benne található történeti tanulságokat illeti, azok elsősorban a különböző malomtípusok elterjedésének korára és területére vonatkoznak. A vízimalom magyarországi alkalmazására a XIV. század közepéről említ adatokat, megjegyezve azonban, hogy mind az alul-, mind a felülcsapó kerék „hazánkban régóta ismeretes”. Ehhez annyit tehetünk hozzá, hogy pontosan nem tudjuk, hogy a magyar honfoglalás idején Európában már szélesben elterjedt vízkerék mikor került be hozzánk. Közismert a Gellért-legendának kézimalomról szóló adata, ez azonban nem jelenti azt, hogy az itt élő szlávok, s általuk a magyarok nem használtak volna vízimalmot. Mindenesetre a XIII. században már országszerte tömegesen fordulnak elő az oklevelekben vízimalmok, s viszonylag komplikált változatuk, a hajmalom is megjelenik. Ugyanabban az időben a vízkeréknek a kohászatban való felhasználása is kimutatható. Az állati erővel hajtott szárazmalomról az első magyarországi adatot a szerző

a XV. századból ismeri, ugyanebből az időből tud tipró, taposó malomról is. Mint ókori konstrukciók, valószínűleg a XV. századnál jóval hamarabb elterjedtek nálunk is. A szélmalomra vonatkozó első (szótári!) adatok alapján a szerző arra következtet, hogy a XVI. század végén Erdélyben jelent meg először. A vízierőben gazdag Erdély azonban aligha járt elől a szélmalom alkalmazásában, s az, hogy a szót először a „Kolozsvári glosszák”-ban és Szenczi Molnár Albertnél találjuk meg, nem feltétlenül Erdélyre mutat. A XVII. század végén, mikor tényleg fennálló szélmalomokról esik már szó, csak az Alföldön fordulnak elő, s ott is szaporodnak el a XVIII. században, még inkább azonban a XIX. század második felében, a nagy gabonaexport idején. Általános gazdaságtörténeti szempontból sem érdektelen a szerzőnek az a statisztikai összeállítás, mely a szélmalom-építés nagyarányú fellendülését mutatja ki 1867 és 1890 között. Ugyancsak tanulságos az a technológiai fejtegetés, mely a hengermalom elterjedését és a korábbi malomtípusok visszaszorulását magyarázza.

Nem rendszeres és kimerítő, de jellegzetes képet kapunk a molnárok életéről, céhes szervezetéről és társadalmi helyzetéről is a könyvben. A személyszerint azonosítható malomépítők (pl. a félegyházi Kesik András) tevékenysége hálás témát kínál monografikus feldolgozásra.

Makkai László